

Ius Romanum

Beiträge zu Methode und Geschichte des römischen Rechts

herausgegeben von

Martin Avenarius, Christian Baldus,
Richard Böhr, Wojciech Dajczak, Massimo Miglietta
und José-Domingo Rodríguez Martín

11

Mitteleuropa und das römische Recht

Methodische Herausforderungen an die Romanistik im
Kontext der neuen politischen Ordnung
nach dem Ersten Weltkrieg

herausgegeben von

Wojciech Dajczak, Martin Avenarius und
Christian Baldus

Mohr Siebeck

Wojciech Dajczak ist Professor am Lehrstuhl für Römisches Recht, Rechtstraditionen und Kulturgüterrecht der Adam-Mickiewicz-Universität in Poznań (Posen), Polen.
orcid.org/0000-0002-1565-0319

Martin Avenarius ist Professor für Bürgerliches Recht, Römisches Recht und Neuere Privatrechtsgeschichte an der Universität zu Köln.
orcid.org/0000-0002-3352-0630

Christian Baldus ist Professor für Bürgerliches Recht und Römisches Recht der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg.
orcid.org/0000-0002-4740-0410

ISBN 978-3-16-163956-2 / eISBN 978-3-16-163957-9
DOI 10.1628/978-3-16-163957-9

ISSN 2197-8573 / eISSN 2569-409X (Ius Romanum)

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind über <https://dnb.dnb.de> abrufbar.

© 2024 Mohr Siebeck Tübingen. www.mohrsiebeck.com

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlags unzulässig und strafbar. Das gilt insbesondere für die Verbreitung, Vervielfältigung, Übersetzung und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

Das Buch wurde von epline in Bodelshausen aus der Minion gesetzt, von AZ Druck in Kempten auf alterungsbeständiges Werkdruckpapier gedruckt und gebunden.

Printed in Germany.

Inhaltsverzeichnis

Abkürzungsverzeichnis	VII
-----------------------------	-----

Einleitung	1
Introduzione	11
Wprowadzenie	21

Joanna Kruszyńska-Kola

Römisches Recht an den mittelosteuropäischen Universitäten in der Zwischenkriegsperiode (1918–1939)	31
--	----

BULGARIEN

Konstantin Tanev

The Beginning of History of Law and Roman Law Studies and the Changes of Scientific Method during the Interwar Period in Bulgaria	57
--	----

ESTLAND

Hesi Siimets-Gross/Marju Luts-Sootak

Methodenwechsel durch Generationenwechsel – Romanistik an der estnischen Universität zu Tartu	71
--	----

LETTLAND

Janis Lazdins/Sanita Osipova

Das Studium des römischen Rechts in der Lettischen Republik in der Zwischenkriegsperiode (1919–1940): Professor Benedikt Cornelius Georg Frese, Professor Vassily Sinaisky und sein Schüler Voldemars Kalninsch	109
--	-----

POLEN

Wojciech Dajczak

Franciszek Bossowski – ein Privatrechtler, der sich im wiedergeborenen Polen dem römischen Recht widmete	127
---	-----

Franciszek Longchamps de Bérier

Borys Łapicki: Marxism as a Remedy for the Crisis in Roman Law	149
--	-----

RUMÄNIEN

Mihnea-Dan Radu

Ștefan Longinescu and Constantin Stoicescu –
 Important Romanists of the Interwar Period 173

SOWJETRUSSLAND

Martin Avenarius

Bürgerliches Recht im revolutionären Russland.
 Verteidigung und Fortentwicklung des bedrohten Privatrechtsdenkens
 bei Pokrovskij und Kantorovič 189

TSCHECHOSLOWAKEI

Jakub Razim

Miroslav Boháček: Ein tschechoslowakischer Wissenschaftler
 von europäischem Rang 213

Pavel Salák jr.

Heyrovský und Sommer – Gründer und Nachfolger 233

UNGARN

Gergely Deli

Der Grosschmid-Effekt – oder ein Paradigmenwechsel
 in der ungarischen Romanistik 253

Emese Újvári

Methodenkonformität der ungarischen Romanistik?
 Anhaltspunkte aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts
 in den Werken von Géza Kiss und Kálmán Személyi 277

Verzeichnis der Autorinnen und Autoren 309

Namensregister 311

Sachregister 315

Wprowadzenie¹

Wybuch w roku 1914 pierwszej wojny światowej, był cezurą, która dla dotkniętych nią państw i narodów otworzyła różne drogi dalszego rozwoju. Wyznaczała upadek „złotych czasów pewności”² opartej na porządku ustalonym na Kongresie Wiedeńskim. Dla wielu narodów, które żyły pod panowaniem dawnej Rzeczy Niemieckiej, Monarchii Habsburskiej i Carskiej Rosji, nowy powojenny porządek otworzył drogę ku zwieńczeniu narodowych ambicji poprzez odrodzenie lub stworzenie własnego suwerennego państwa. Stworzyło to też szczególną sytuację dla nauki prawa rzymskiego, bo w jej ramach akcentowano związki narodowych tożsamości praw prywatnych z powstałą pod wpływem prawa rzymskiego europejską tradycją prawną. Stając wobec tego wyzwania romanisci w nowych i odrodzonych państwach wnieśli do nauki wkład mający cechy oryginalności. W części łączył się on z badaniami wpływu dawnego prawa, a w części z wspieraniem rozwoju narodowych dogmatyk prawa prywatnego. W niemieckim tytule książki używamy określenia ‘Mitteleuropa’ (Europa Środkowa) dla oznaczenia obszaru geograficznego, w którym miały miejsce omawiane procesy w nauce prawa rzymskiego. Użycie tego słowa nie oznacza przyjęcia jego specyficznego znaczenia, które przypisywano mu w Niemczech. Pamiętamy jednak o tym, że słowo ‘Mitteleuropa’ zostało wprowadzone do języka niemieckiego w XIX w. jako pojęcie geopolityczne określające państwa i narody poddane niemieckiej ekspansji. Czynimy to zastrzeżenie, bo takie rozumienie tego pojęcia pozostaje do dziś w pamięci wielu zamieszkujących te kraje³. W odróżnieniu od wskazanego, specyficznego rozumienia słowa ‘Mitteleuropa’ traktujemy zebrane w tomie rozdziały – na ile to możliwe – jako wychodzące z wewnętrznej perspektywy na omawiane tu porządki prawne. Stawiamy pytanie, jak na podejście do prawa rzymskiego wpłynęła specyfika narodowych dyskusji w poszczególnych krajach.

Koniec bezpośredniego stosowania prawa rzymskiego i zastąpienie go przez kodyfikacje sprawił, że w całej Europie doszło zasadniczo do oddzielenia badań romanistycznych od dogmatyki prawa prywatnego. Prawo rzymskie badano przede wszystkim historycznie i językowo, ograniczając powiązanie tych badań z prawem obowiązującym. Proces ten przebiegał jednak różnorodnie w poszczególnych krajach i przyniósł różne rezultaty. W europejskiej perspektywie cen-

¹ Polską wersję językową przygotował Wojciech Dajczak.

² *Stolleis*, *Der lange Abschied von 19. Jahrhundert. Die Zäsur von 1914 aus rechtshistorischer Perspektive*, 1997, 5. Szerzej z uwzględnieniem dyskusji naukowej zob.: *Kocka*, *Kampf um die Moderne. Das lange 19. Jahrhundert in Deutschland*, Stuttgart 2021.

³ *Naumann*, *Mitteleuropa*, tłum. K. Markiewicz, 2022.

trami badań i dydaktyki reprezentujących nurt „romanistyczno-cywilistyczny” pozostały najdłużej Włochy wspólnie z Niemcami⁴.

W krajach, które w Środkowej Europie odzyskały suwerenność lub uzyskały ją po raz pierwszy prawo rzymskie było zastanym elementem uniwersyteckiego kształcenia prawniczego. W okresie międzywojennym tego nie odrzucono, choć programy studiów prawniczych się zmieniały. Wiedza na temat nauki i nauczania prawa rzymskiego w krajach Środkowej Europy, w okresie międzywojennym jest bardzo ograniczona, dlatego pierwszy rozdział tomu prezentuje to w syntetyczny, poglądowy sposób⁵. Pozostawienie prawa rzymskiego na uniwersytetach wymagało w nowym kontekście politycznym decyzji profesorów, czy i co zmieniać w swoim podejściu do jego uczenia i badania. Zainteresowani historią prawnicy młodszego pokolenia stanęli wobec pytania, czy, jak i po co zajmować się badaniem i uczeniem prawa rzymskiego. W Niemczech i Włoszech był to czas intensywnej dyskusji o romanistycznej metodzie prawniczej. Kiedy wszedł w życie niemiecki kodeks cywilny zorientowana praktycznie pandektystyka utraciła w Niemczech swoją doniosłość⁶. W końcu XIX w. w nauce niemieckiej wielką wagę przypisano badaniu modyfikacji czyli interpolacji rzymskich tekstów prawnych⁷. Oddzielenie od dogmatyki prawa prywatnego sprzyjało od początku XX stulecia łączeniu postępu naukowego w romanistycę z odkrywaniem interpolacji. Jednak od lat 20. minionego stulecia wyraźnie rosła kontrowersja co do tego, jaką wagę i cel przypisać badaniu interpolacji rzymskich tekstów prawnych (określonych obrazowo jako polowanie na interpolacje). Plastycznym tego wyrazem była rozbieżność postaw metodologicznych Otto Gradenwita (1860–1935) i jego ucznia Salvatore Riccobono (1864–1958)⁸. Rozwijane także od wieku XIX badania prowincjonalnego prawa rzymskiego w oparciu o papirusy nie stanowiły antidotum na metodologiczne problemy romanistyki międzywojennej⁹. Tezę o kryzysie tego obszaru prawoznawstwa postawił i spopularyzował w końcu lat 30. Paul Koschaker¹⁰. Innowacyjne poglądy Salvatore

⁴ Nardoza, Tradizione romanistica e ‘dommatica’ moderna. Percorsi della romano-civiltà italiana nel primo Novecento, 2007. Zob. rec. Baldus, SZ (RA), 128 (2011), 725–732. Zob. też: Ranieri, Das Europäische Privatrecht des 19. und 20. Jahrhunderts. Studien zur Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung, 2007. Zob. rec. Dajczak, GPR, 5 (2008) 1 (17).

⁵ Kruszyńska-Kola, Römisches Recht an den mittelosteuropäischen Universitäten in der Zwischenkriegsperiode (1918–1939), poniżej, 31–56.

⁶ I tu już wcześniej pojawił się nurt bardziej historyczny, zob.: Haferkamp, ZEuP, 16 (2008), 813–844.

⁷ Co do genezy zob.: Varvaro, QLSD, 7 (2017), 251–335.

⁸ Zob.: Avenarius/Baldus/Lamberti/Varvaro (Hrsg.), Gradenwitz, Riccobono und die Entwicklung der Interpolationenkritik: Methodentransfer unter europäischen Juristen im späten 19. Jahrhundert, 2018; Varvaro (Hrsg.), L’eredità di Salvatore Riccobono. Atti dell’Incontro Internazionale di Studi (Palermo, 29–30 marzo 2019), 2020.

⁹ Ten aspekt romanistyki niemieckiej, francuskiej i włoskiej jest przedmiotem projektu realizowanego w ramach współpracy Uniwersytetu w Heidelbergu i Trydencie.

¹⁰ Koschaker, Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft,

Riccobono zmierzające do przełamania metodologicznej słabości polowań na interpolacje oraz teza Paula Koschakera o kryzysie nauki prawa rzymskiego ukazywały oczekiwania tych uczonych co do miejsca i znaczenia prawa rzymskiego w europejskiej nauce prawa. Znanym wyrazem przekonania o powiązaniu prawa rzymskiego z europejską tożsamością prawną jest opublikowana krótko po II Wojnie Światowej książka Paula Koschakera „Europa i prawo rzymskie”, którą dedykował „Salvatore Riccobono, niestrudzonemu liderowi walki o naukę prawa rzymskiego”¹¹.

Głębia zmian społecznych i politycznych w krajach Europy Środkowej po roku 1918 prowokuje pytania o podobieństwa lub odmienności oczekiwań i aspiracji romanistów z tego regionu w porównaniu do postawy badaczy prawa rzymskiego, którzy wówczas w zachodniej części kontynentu wytyczali kierunki dyskusji o metodzie badania prawa rzymskiego i ich przyszłości. Pytanie o wschodnią granicę Europy opartą na takiej czy innej interpretacji Koschakera¹² zastąpiliśmy pytaniami o kontynuację, transfery czy oryginalne cechy metod badania prawa rzymskiego w odrodzonych lub nowoutworzonych krajach Europy Środkowej po roku 1918. Pytanie to skierowaliśmy do wybranych romanistów i historyków prawa z Bułgarii, Republiki Czeskiej, Estonii, Litwy¹³, Łotwy, Polski, Rumunii i Węgier. Poprosiliśmy, uczestników projektu, aby rdzeń ich badań tworzył profil metodologiczny jednego lub kilku aktywnych w okresie międzywojennym badaczy prawa rzymskiego z ich ojczyzny. Nie jest to zatem próba dania obrazu ogólnego. To wymagałoby dyskusji, które jeszcze nie miały miejsca. Wymagałoby też, aby refleksję nad poszczególnymi, prawdopodobnie wyciskającymi swe piętno osobami przedstawić w szerszej perspektywie i przy uwzględnieniu tego, co już zostało odkryte.

Prezentowane tu opracowania są wynikiem takiej inicjatywy badawczej. Ich unikatowość wynika z tego, że opierają się na szerokim wykorzystaniu publikacji w językach lokalnych, a w części rozdziałów uwzględnione zostały także archiwalia.

Prima facie, tom uzasadnia dwa spostrzeżenia ogólne. Oba nasunęły się nam w toku realizacji projektu i mogą być użyteczne dla przyszłych badań. Po pierwsze, tak jak wyraźna jest wielość metodologicznych profili analizowanych tu jurystów sprzed około stu lat, tak wyraźne są odmienności w podejściu meto-

1938. Zob.: Beggio, Paul Koschaker (1879–1951). *Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition*, 2019.

¹¹ Koschaker, Europa und das römische Recht, 1947.

¹² Zob.: Giaro, w: Beggio/Grebieniow (Hrsg.), *Methodenfragen der Romanistik im Wandel*. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift, 2020, 147–164.

¹³ Niestety, nie znaleźliśmy badacza, który mógłby wykorzystać źródła w języku litewskim i niemieckim istotne dla prezentacji nauki prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Kownie w okresie międzywojennym. Przykładem takiego źródła jest korespondencja między profesorem prawa rzymskiego w Pradze Otokarem Somerem, a Elmerem Baloghiem, który uczył prawa rzymskiego w Kownie w latach 1922–1928. Listy są w języku niemieckim.

dologicznym autorów tego tomu. Jako redaktorzy tomu staraliśmy się wspierać to co służy synergii ale przy zachowaniu wolnego wyboru autorów, tak by zachować potencjał różnorodności. Po drugie, zgodnie z uniwersalnymi zmianami metody romanistycznej także wśród dwudziestu omawianych tu romanistów należy odróżnić urodzonych od lat 40. do 60. XIX wieku i urodzonych od końca lat 70. XIX (którzy zdobyli wykształcenie już w wieku XX). Zastosowane tu rozróżnienie między starszym i młodszym pokoleniem romanistów opiera się na uwzględnieniu etapu kariery naukowej. Do pokolenia młodszego należeli romaniści, którzy po zakończeniu pierwszej wojny światowej byli na wczesnym etapie kariery akademickiej lub rozpoczęli ją później, w okresie międzywojennym.

Żadna z tych dwóch grup nie tworzyła z perspektywy metody badania prawa rzymskiego jednolitej całości. Jednak w ramach tak wyodrębnionych generacji romanistów ze Środkowej Europy możliwe jest doprecyzowanie obrazu wagi pandektystyki, szkoły historycznej i otwartości na metodologiczne innowacje końca XIX w. W młodszej generacji romanistów dotyczy to także metodologicznych kontrowersji lat 20, i 30. XX wieku.

Rekonstruuąc metodologiczny krajobraz romanistyki prawniczej w Bułgarii¹⁴ i krajach, które powstały w Środkowej Europie na gruzach Rosji carskiej należy zwrócić uwagę na transfer wykształconych romanistów z Rosji¹⁵. Intensywny wpływ niemieckiej pandektystyki na rosyjską naukę prawa od II połowy XIX w. był przesłanką modernizacji prawa w carskim imperium¹⁶. W nauce rosyjskiej przyniosło to też wyraźny i specyficzny rozwój meta-dogmatycznego podejścia do prawa rzymskiego i prywatnego co być może – gdyby nie rewolucja bolszewicka – znalazłoby rozwinięcie w specyficznej rosyjskiej tradycji prawnej¹⁷. Za odbicie tego uznać można kluczowe dla znaczącej części prezentowanych tu romanistów wykształconych w Rosji akcentowanie wagi argumentów antropologicznych¹⁸, społeczno-ekonomicznego wymiaru pojęć prawnych¹⁹ czy też szukanie w prawie rzymskim „czegoś więcej” dla legitymizacji proponowanych idei społecznych²⁰. Rozdział poświęcony Rosji Sowieckiej pokazuje to

¹⁴ Bułgaria odzyskała pełną niepodległość już w roku 1908.

¹⁵ Spośród prezentowanych tu romanistów dotyczy to w Bułgarii Stefana Bobčeva i Ivana Basanova; Estonii Karla Wilhema von Seelera, Davida Johanna Friedricha Grimma; na Łotwie Benedicta Corneliusa Georga Frese i Vasilii Synayskiego w Polsce B. Łapickiego.

¹⁶ Zob.: *Avenarius*, *Fremde Traditionen des römischen Rechts. Einfluß, Wahrnehmung und Argument des »rimscoe pravo« im russischen Zarenreich des 19. Jahrhunderts*, 2014.

¹⁷ Por.: *Dajczak*, FP 74 (2022), z. 6, 83–85.

¹⁸ *Tanev*, *The Beginning Of History Of Law And Roman Law Studies And The Changes Of Scientific Method During The Interwar Period in Bulgaria*, poniżej, 62.

¹⁹ *Siimets-Gross/Luts-Sootak*, *Methodenwechsel durch den Generationenwechsel – Romanistik an der estnischen Universität zu Tartu*, poniżej, 85.

²⁰ *Longchamps de Bérier*, *Borys Łapicki: Marxism as a Remedy for the Crisis in Roman Law*, poniżej, 168.

poprzez dzieła dwóch wybranych autorów, których możliwości oddziaływania były istotnie ograniczone z uwagi na warunki polityczne w ich czasach²¹.

Ogólny obraz metodologicznego profilu dwóch generacji romanistów z Europy Środkowej pokazuje wyraźnie, że nie była to nauka odizolowana od tego, co działo się w zachodniej części kontynentu. Widocznie jest jednak zróżnicowanie akceptacji, przesłanek i zakresu recepcji stworzonych na Zachodzie metod badania prawa rzymskiego.

Wśród prezentowanych tu romanistów należących do generacji z czasów rozkwitu pandektystyki metodę tę krytykowali na Węgrzech – choć w różny sposób – Lajos Farkas (1841–1921) i Béni Grossschmid (1852–1938). Wynikało to z ich postawy antyniemieckiej i antyaustriackiej, a najdalej idącym postulatem było ograniczenie zainteresowania prawem rzymskim do jego zasad ogólnych przy wiernym zachowaniu ducha prawa węgierskiego²². Odmienne w Bułgarii Stefan Bobčev (1853–1940) i Ivan Basanov (1867–1943)²³, a w Rumunii Ștefan G. Longinescu (1865–1931)²⁴ łączyli dorobek pandektystyki i szkoły historycznej z rozwojem prawa lokalnego, aby pokazać je jako kolejne ogniwo oddziaływania prawa rzymskiego lub bizantyjskiego. Podobnie w powstałej po pierwszej wojnie światowej Łotwie Karl Wilhelm von Seeler (1861–1925)²⁵, a w Estonii David Grimm (1864–1941)²⁶ łączyli pandektystyczne podejście do prawa rzymskiego z prawami lokalnymi w przekonaniu, że służy to rozwojowi prawa nowopowstałych państw. Polowanie na interpolacje nie upowszechniło się szybko ani szeroko w romanistyce Środkowej Europy, ale przykładami prostego uznania takiej postawy metodologicznej byli Ivan Basanov²⁷ w Bułgarii czy pracujący na Łotwie niemiecki Bałt Benedict Cornelius Georg Frese (1866–1942)²⁸. Natomiast czeskiego romanistę Leopolda Heyrovskiego (1852–1924) można określić jako przypadek wnikliwego obserwatora słabości i szans metod zachodniej romanistyki. Silnie akcentował wagę dla kolejnych pokoleń romanistów wyjazdów badawczych do wiodących ośrodków badawczych na Zachodzie. Wynikiem takich doświadczeń samego Heyrovský'ego było odejście od ahistorycznej pandektystyki na rzecz historycznych badań źródeł

²¹ *Avenarius*, Bürgerliches Recht im revolutionären Russland. Verteidigung und Fortentwicklung des bedrohten Privatrechtsdenkens bei Pokrovskij und Kantorovič, poniżej, 189–212.

²² *Deli*, Der Grossschmid-Effekt – oder ein Paradigmenwechsel in der ungarischen Romanistik, poniżej, 260 i 267.

²³ *Tanev*, The Beginning, op. cit., 64.

²⁴ *Radu*, Ștefan Longinescu and Constantin Stoicescu – Important Romanists of the Inter-war Period, poniżej, 179.

²⁵ *Lazdins/Osipova*, Das Studium der römischen Rechte in der Lettischen Republik in der Zwischenkriegs Periode (1919–1940): Professor Benedikt Cornelius Georg Frese, Professor Vassily Sinaisky und sein Schüler Voldemars Kalninsch, poniżej, 77.

²⁶ *Siimets-Gross/Luts-Sootak*, Methodenwechsel, op. cit., 80.

²⁷ *Tanev*, The Beginning, op. cit., 64.

²⁸ *Lazdins/Osipova*, Das Studium, op. cit., 115.

przy akceptacji badań interpolacionistycznych i ostrożnym korzystaniu z ich wyników²⁹.

Dla kolejnej generacji romanistów urodzonych od końca lat 70. XIX w. wybory dotyczące tego, czy i jak badać prawo rzymskie w krajach Środkowej Europy były dotknięte jeszcze większą niepewnością. Znali oni teoretyczny dorobek pandektystyki, ale nie stanowił on już bezdyskusyjnej podstawy rozważań. W okresie międzywojennym stanęli wobec dyskusji nad kryzysem prawa rzymskiego. I w tym przypadku prezentowane rozdziały pozwolą nam dostrzec tak skalę różnorodności, jak i punkty wspólne. Przejawem metodologicznej kontynuacji, ale też podkreśleniem europejskiego charakteru narodowych kultur prawnych, było porównywanie źródeł prawa rzymskiego z historycznym lub współczesnym prawem lokalnym. Przykłady takiej postawy znajdziemy u Polaka Franciszka Bossowskiego (1879–1940)³⁰, Rumuna Constantina C. Stoicescu (1881–1944)³¹, Węgry Gézy Kissa (1882–1970)³² czy Bułgara Petko Venedikova (1905–1995)³³. Swoistą enklawę nauki prawa rzymskiego w regionie stanowiła Łotwa, gdzie w pracach Vassilya Sinaiskiego (1876–1949) i jego ucznia Volde-marsa Kalninscha (1907–1981) zasadnicze odniesienia bibliograficzne dotyczyły przez cały okres międzywojenny niemieckich pandektystów oraz rosyjskich cywilistów z okresu przed rewolucją bolszewicką³⁴. Spośród prezentowanych w tomie romanistów poza metodologicznym kanonem romanistyki europejskiej okresu międzywojennego lokował się też omawiany w tomie Borys Łapicki (1889–1974). Ignorował on problem interpolacji, odrzucał metodę dogmatyczną i w izolacji od chrześcijaństwa szukał w rzymskich tekstach etycznego wymiaru prawa dochodząc z czasem do akceptacji marksizmu³⁵.

Podjęte najpierw w romanistyce włoskiej pierwszych dziesięcioleci XX w. pytanie o racjonalny sposób i cel korzystania z metody interpolacionistycznej przesądziło o naukowych wyborach kilku romanistów z analizowanego tu regionu. Pobyt badawczy w Palermo u Salvatorre Riccobono Franciszka Bossowskiego³⁶ z Polski i Mirosława Boháčka (1899–1982)³⁷ z Czechosłowacji był kluczowy dla wyboru przez nich badania interpolacji nie jako celu samego w sobie, ale jako instrumentu dla rekonstruowania organicznego rozwoju prawa rzymskiego. Pozostali w trwałym kontakcie z ich mistrzem z Palermo, deklarując

²⁹ Salák, Heyrovský und Sommer – Gründer und Nachfolger, poniżej, 238–239.

³⁰ Dajczak, Franciszek Bossowski – Privatrechtler, der sich im wiedergeborenen Polen dem römischen Recht widmete, poniżej, 138.

³¹ Radu, Ștefan Longinescu, op. cit. 180.

³² Újvári, Methodenkonformität der ungarischen Romanistik? Anhaltspunkte aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Werk von Géza Kiss und Kálmán Személyi, poniżej, 291.

³³ Tanev, The Beginning, op. cit., 65.

³⁴ Lazdins/Osipova, Das Studium, op. cit., 121–122.

³⁵ Longchamps de Brier, Borys Łapicki, op. cit., 156.

³⁶ Dajczak, Franciszek Bossowski, op. cit., 132.

³⁷ Razim, Mirosław Boháček: Ein tschechoslowakischer Wissenschaftler von europäischem Rang, poniżej, 218–220.

nie raz wdzięczność i uznanie dla niego. Podobnie, kilkuletnie studia w Rzymie estońskiego romanisty Ernsta Eina (1898–1956) pod kierunkiem Pietro Bonfante przesądziły o przyjęciu przez niego metody interpolacjonistycznej i celu badania rzymskich źródeł za wzorem rzymskiego nauczyciela³⁸. Szczegółowym uzupełnieniem takiego obrazu transferu innowacji w metodzie interpolacjonistycznej było opublikowanie przez Kálmána Személyi (1884–1946) w roku 1929, po węgiersku monografii zatytułowanej „Metoda badań interpolacjonistycznych”. Szczegółową prezentację rodzajów interpolacji i kryteriów oceny ich wiarygodności zakończył konkluzją spójną ze stanowiskiem Salvatore Riccobono³⁹. Przedstawione w tomie badania pokazują, że tematyka – niezależnie od węgierskiej monografii – była tematem korespondencji między Bossowskim a Boháckiem⁴⁰.

W ustaleniach na temat oddziaływania metodologicznych poglądów Riccobono i Bonfante uwzględniono także wiarygodne, pozanaukowe przesłanki otwartości na innowacje włoskiej romanistyki. Nie bez znaczenia była tu aprobata politycznego rozwoju we Włoszech⁴¹, jak i podkreślanie wagi chrześcijańskiej wspólnoty także dla prawa⁴². Dalszych badań wymaga ustalenie przyczyn, dla których krytyka interpolacjonizmu została przejęta głównie z Włoch, a tylko w wąskim zakresie z bliskich geograficznie Niemiec. Także skutki tej recepcji wymagają dalszych studiów. Uwagę zwraca to, że wcześniejszy dorobek w tym zakresie Gradenwitsa i Eisele został praktycznie nieuwzględniony. Wielu romanistów z Europy Środkowowschodniej przejęło metodę krytycznej analizy tekstów w oparciu o późniejszy dorobek dotyczący metody interpolacjonistycznej. Wyróżniający wpływ miał tu Riccobono, choć nie istniała bariera wynikająca z nieznamomości języka niemieckiego. Przyczyny tego stanu pozostają także do zbadania.

Przedstawiony tu szkic metodologicznego krajobrazu prawniczej romanistyki okresu międzywojennego ma dać wstępną orientację i zachęcić do lektury szczegółowych rezultatów badań. Mamy nadzieję, że krytyczna lektura tomu może wzbogacić trwającą dyskusję o metodologicznych kontrowersjach romanistyki okresu międzywojennego⁴³, jak i dyskusję na temat związku między nauką prawa rzymskiego w XX w. a kulturową tożsamością Europy⁴⁴.

³⁸ *Siiimets-Gross/Luts-Sootak*, Methodenwechsel, op. cit., 95.

³⁹ *Újvári*, Methodenkonformität, op. cit., 292–296.

⁴⁰ *Dajczak*, Franciszek Bossowski, op. cit., 134–135.

⁴¹ Zob.: *Varvaro*, w: *Migliario/Santucci* (Hrsg.), „Noi figli d Roma“. Fascismo e miti della romanità, 2022, 223–262.

⁴² *Dajczak*, Franciszek Bossowski, op. cit., 140–141; *Újvári*, Methodenkonformität, op. cit., 298.

⁴³ Zob.: *Avenarius/Baldus/Lamberti/Varvaro* (Hrsg.), Gradenwitz, Riccobono, op. cit.; *Beggio/Grebieniow* (Hrsg.), Methodenfragen, op. cit.

⁴⁴ Zob.: *Buongiorno/Gallo/Mecella* (Hrsg.), Segmenti della ricerca antichistica e giusantichistica negli anni trenta, 2022; *Gallo/Colomba Perchinunno/Dionigi/Buongiorno* (Hrsg.),

Ukazanie lokalnych tradycji myśli romanistycznej przez znających lokalne języki autorów pozwala dostrzec, że z metodologicznego punktu widzenia uprawiano w regionie naukę prawa rzymskiego na różnych poziomach rozwoju. W każdym razie romanisci z Europy Środkowej mieli wiedzę o metodologicznych problemach i innowacjach romanistyki lat 20. i 30. minionego wieku. Niewielka wiedza o romanistyce w omawianych tu krajach Środkowej Europy wynika z tego, że duża część powstałych w niej publikacji ukazała się w językach lokalnych, a nie w językach kongresowych nauki prawa rzymskiego. Dlatego jedynym przekonującym połączeniem nauki prawa rzymskiego z pytaniem o granice Europy może być spostrzeżenie, że choć granicy tej nie tworzą obszary językowe, to rozwój romanistyki w językach krajów Europy Środkowej jest istotną przeszkodą dla poznania możliwie pełnego obrazu kulturowej tożsamości Europy w XX w.

Zebrane w tomie prace ukazują ślady wiary w twórczą przyszłość nauki prawa rzymskiego, którą wielu środkowoeuropejskich romanistów łączyło w okresie międzywojennym z europejską kulturą prawną. Za takie ślady może uznać: odrzucenie przez K. Személyiego ogólnej tezy Koschakera o kryzysie prawa rzymskiego⁴⁵, wspieranie przez O. Sommera nabycia biblioteki Ludwika Mitteis'a dla czeskiego uniwersytetu w Pradze⁴⁶ czy też entuzjazm F. Bossowskiego wobec idei utworzenia w Rzymie katedry „*moderni usus pandectarum*”⁴⁷. Niemiecki narodowy socjalizm był wprost wskazywany przez Személyiego jako zagrożenie dla takiego rozwoju⁴⁸. Przerwanie oczekiwań co do rozwoju badań prawa rzymskiego dotknęło najboleśniej – spośród przedstawionych w tomie romanistów – Franciszka Bossowskiego. Zmarł on z wycieńczenia po pobycie w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen⁴⁹.

Mamy nadzieję, że praca ukazuje linie ewolucyjne, które warte są dalszych badań. Dotyczy to uwzględnionych tu romanistów, zwłaszcza gdyby udało się dotrzeć do niewykorzystanych archiwaliów. Należy to odnieść także do badaczy, którzy w tomie nie zostali uwzględnieni w następstwie wyborów autorów, a którzy mieli wpływ na naukę swoich czasów. Po drugiej wojnie światowej nastąpiła radykalna zmiana sytuacji w Europie Środkowej. Na niemal pół wieku kraje tego obszaru zostały poddane totalitaryzmowi komunistycznemu. W pracy nie podejmujemy pytania o skutki tego przełomu dla środkowoeuropejskiej romanistyki. Wszystkie wskazane tu problemy pozostają obszarem badań dotyczących zarówno kwestii szczegółowych jak i w dalszej perspektywie opartej na nich pogłębionej refleksji. Przygotowując niniejszy tom chcieliśmy wyraźnie

Ordinamento giuridico, mondo universitario e scienza antichistica di fronte alla normativa razziale (1938–1945), 2022.

⁴⁵ Újvári, Methodenkonformität, op. cit., 300.

⁴⁶ Salák, Heyrovský, op. cit., 248 przyp. 76.

⁴⁷ Dajczak, Franciszek Bossowski, op. cit., 142.

⁴⁸ Újvári, Methodenkonformität, op. cit., 300.

⁴⁹ Dajczak, Franciszek Bossowski, op. cit., 145.

wyznaczyć ten obszar badań. Wdzięczni będziemy za wszelkie uwagi krytyczne, uzupełnienia i polemiki.

Tom prezentujący wyniki konferencji jest zawsze dziełem wspólnym. W tym przypadku wymagało to też szczególnych prac, ponieważ w większości przypadków autorzy prezentowali wystąpienia, a następnie przygotowali teksty do publikacji w języku, który nie jest ich ojczystym. Także dziś można było dostrzec skutki różnic między wielością języków w krajach Europy Środkowej a romaniistycznymi *linguae francae*. Od znajomości tych języków – tak w okresie, którego dotyczyły badania jak i dziś – zależy, czy poglądy naukowe będą recypowane, czy też nie. Tym bardziej mamy nadzieję na kolejne opracowania – także w językach lokalnych – prowadzące do przekraczania granic językowych w zakresie recenzowania i recepcji. Dziękujemy referentom oraz wszystkim współpracownikom z naszych katedr, którzy poprzez prace redakcyjne lub czynności organizacyjne przyczynili się do osiągnięcia pomyślnego rezultatu: w Poznaniu dr. Janowi Andrzejewskiemu, w Kolonii studentom prawa Lindzie Krampe, Pii Pape i Johannie Pfundt oraz asystentowi Simonowi Loheide, który redagował tom i koordynował związane z tym prace; w Heidelbergu asystentkom Norze Sabo LL.M. i Lisie Weck, absolwentce studiów prawniczych Marii Fillmann i studentowi prawa Johannesowi Staats. Część tekstów anglojęzycznych była korygowana przez panią Roxanę Mândruțiu i pana Vladimira Vladova. Włoskojęzyczne wersje wprowadzenia i abstraktów przygotował pan dr hab. Filippo Bonin z Università degli Studi di Siena. Tom jest rezultatem projektu, który uzyskał wsparcie finansowe w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości – Uniwersytet Badawczy” na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ze strony wydawnictwa Mohr Siebeck staranną pieczę nad projektem sprawowała pani Daniela Taudt, LL.M. Eur. Współwydawcy serii IusRom podjęli się delikatnego zadania krytycznej oceny jakości tekstów przedłożonych przez redaktorów tego tomu. Odpowiedzialność za błędy, które pozostały, jak zwykle spada na autorów i redaktorów.

Poznań, Kolonia, Heidelberg – jesień 2023

Wojciech Dajczak / Martin Avenarius / Christian Baldus

Literaturverzeichnis

- Avenarius, Martin*, Fremde Traditionen des römischen Rechts. Einfluß, Wahrnehmung und Argument des »rimskoe pravo« im russischen Zarenreich des 19. Jahrhunderts, Göttingen 2014
- ders./Baldus, Christian/Lamberti, Francesca/Varvaro, Mario* (Hrsg.), Gradenwitz, Riccobono und die Entwicklung der Interpolationenkritik. Methodentransfer unter europäischen Juristen im späten 19. Jahrhundert, Tübingen 2018
- Baldus, Christian*, Besprechung von *Nardoza, Massimo*, Tradizione romanistica e 'dommatica' moderna. Percorsi della romano-civilistica italiana nel primo Novecento, Torino 2007, SZ (RA), 128 (2011), 725–732
- Beggio, Tommaso*, Paul Koschaker (1879–1951). Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition, 2. Aufl., Heidelberg 2019
- Buongiorno, Pierangelo/Gallo, Annarosa/Mecella, Laura* (Hrsg.), Segmenti della ricerca antichistica e giusantichistica negli anni trenta, Napoli 2022
- Dajczak, Wojciech*, Besprechung von *Ranieri, Filippo*, Das Europäische Privatrecht des 19. und 20. Jahrhunderts. Studien zur Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung, Berlin 2007, GPR, 5 (2008), 17
- ders.*, Is Russia Part of the Civil Law Tradition?, FP, 6 (74) 2022, 81–87.
- Gallo, Annarosa/Colomba Perchinunno, Maria/Dionigi, Michele/Buongiorno, Pierangelo* (Hrsg.), Ordinamento giuridico, mondo universitario e scienza antichistica di fronte alla normativa razziale (1938–1945), Palermo 2022
- Giario, Tomasz*, Legal Historians and the Eastern Border of Europe, in: *Beggio, Tommaso/Grebieniow, Aleksander* (Hrsg.), Methodenfragen der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift, Tübingen 2020, 147–164
- Haferkamp, Hans-Peter*, Karl Adolph von Vangerow (1808–1870): Pandektenrecht und „Mumienkult“, ZEuP, 16 (2008), 813–844
- Kocka, Jürgen*, Kampf um die Moderne. Das lange 19. Jahrhundert in Deutschland, Stuttgart 2021
- Koschaker, Paul*, Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft, München 1938
- ders.*, Europa und das römische Recht, 1947
- Nardoza, Massimo*, Tradizione romanistica e 'dommatica' moderna. Percorsi della romano-civilistica italiana nel primo Novecento, Torino 2007
- Naumann, Friedrich*, Mitteleuropa, Berlin 1916
- ders.*, Mitteleuropa, übersetzt von Markiewicz, Kamil, Warszawa 2022
- Ranieri, Filippo*, Das Europäische Privatrecht des 19. und 20. Jahrhunderts. Studien zur Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung, Berlin 2007
- Stolleis, Michael*, Der lange Abschied von 19. Jahrhundert. Die Zäsur von 1914 aus rechtshistorischer Perspektive, Berlin 1997
- Varvaro, Mario*, La storia del 'Vocabularium iurisprudentiae Romanae' I. Il progetto del vocabolario e la nascita dell'interpolazionismo, QLSD, 7 (2017), 251–335
- ders.* (Hrsg.), L'eredità di Salvatore Riccobono. Atti dell'Incontro Internazionale di Studi (Palermo, 29–30 marzo 2019), Palermo 2020
- ders.*, Salvatore Riccobono e l'esaltazione giusromanistica di Roma antica, in: *Migliario, Elvira/Santucci, Gianni* (Hrsg.), „Noi figli d Roma“. Fascismo e miti della romanità, Milano 2022, 223–262